

УДК 343.985

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2021.15.34>

Волошанівська Т.В.

кандидат юридичних наук

доцент кафедри кримінального процесу

Одеського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0002-1060-5412

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗГВАЛТУВАННЯ, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Постановка проблеми. Згвалтування є одним із небезпечних протиправних діянь, що зумовлено спричиненням потерпілій особі не тільки фізичного, а і психічного страждання. Особливої суспільної небезпечності таке діяння набуває, коли вчиняється неповнолітньою особою або у складі організованої групи чи злочинної організації, учасниками якої є неповнолітні особи. Необхідно відзначити, що з метою посилення кримінальної відповідальності за таке кримінальне правопорушення законодавцем було передбачено для суб'єкта знижений вік – 14 років. Проте, аналіз сучасної правоохоронної практики свідчить про те, що наразі відсутні сучасні методики розслідування таких кримінальних правопорушень, а також наукові праці, які б комплексно вирішували таку проблему.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Водночас, не дивлячись на вказане вище особливості розслідування згвалтувань, вчинених неповнолітніми особами достатньо часто стають предметом дослідження учених. Зокрема, окрема увага таким питанням була присвячена такими вченими як В.М. Шевчук, В.В. Тіщенко, В.А. Журавель, Т.В. Романенко, С.С. Чернявський та ін. Проте, окремі проблеми залишилися невирішеними, що і зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є розгляд особливостей розслідування згвалтувань, вчинених неповнолітніми особами.

Викладення основного матеріалу. Кримінальні правопорушення проти статевої сво-

боди та статевої недоторканості достатньо часто вчиняються неповнолітніми особами, у більшості випадків – у складі організованої групи та злочинної організації. Аналіз статистики, викладеної на сайті Офісу Генерального прокурора свідчить про те, що в останні роки кількість згвалтувань, які вчиняються неповнолітніми або за їх участі зростає. Так, зокрема у 2018 році було вчинено 5 таких кримінальних правопорушень, у 2019 – 9, у 2020 – 14, у 2021 році – 16.

Варто також відмітити, що згвалтування, які вчиняються неповнолітніми особами рідко мають повноцінну передкримінальну стадію, яка передбачала б етапи підготування. У більшості випадків, такі злочини вчиняються неповнолітніми імпульсивно та ситуативно, часто – у стані алкогольного сп'яніння.

Проте, якщо така стадія присутня, серед найпоширеніших способів підготовки до згвалтування вчені виділяють: 1) вистежування потерпілої особи злочинцем у пізній час поблизу місць проживання, по шляху з роботи або на роботу, на зупинках громадського транспорту, після чого злочинець супроводжує їх до безлюдних місць, де гвалтує; 2) заманювання потерпілої особи гвалтівником у «тихі» місця шляхом обману; 3) підшукування жертв злочину, які працюють уночі або знаходяться удома одні (в тому числі малолітніх та неповнолітніх); 4) проникнення, як правило, обманом у квартиру або приміщення, де потерпіла особа знаходиться одна; 5) попереднє споювання злочинцем жертви злочину спиртним,

введення наркотичних засобів і інших одурманюючих препаратів (з водою, чаєм, кавою) з метою приведення потерпілої особи в безпорадний стан; 6) застосування фізичної сили (удари, зв'язування тощо) або погроза застосування такої сили за допомогою різних предметів (ціпок, ніж, сокира, пістолет і т. п.); 7) виявлення злочинцем потерпілої особи, якій можна погрожувати розправитися з дітьми (як правило, малолітніми, грудними), які перебувають у цей момент з нею; 8) викрадення злочинцем потерпілих осіб (жінок, дівчат, малолітніх, неповнолітніх) та позбавлення їх свободи для задоволення гвалтівником сексуальних потреб проти волі жертви; 9) приготування злочинцем засобів для маскуванню своєї зовнішності (маски, окуляри, перуки, одяг тощо); 10) підготовка неправдивого алібі, приміром, гвалтівник мотивовано пояснює, що в час вчинення злочину він заходився в іншому місці — на риболовлі, у лісі за грибами, на зустрічі з друзями та ін.; 11) співучасниця групи неповнолітніх злочинців обманом заманує свою знайому в заздалегідь приготовлене гвалтівниками місце, де її гвалтує вся група підлітків; 12) підготовка транспортного засобу, на якому гвалтівник планує на дорозі підібрати (або силою зтягнути) голосуючу на дорозі самотню жінку, завезти у безлюдне місце й згвалтувати; 13) вибір місця й способів вчинення злочину, розроблення плану вчинення злочину, підбір співучасників і розподіл ролей; 14) спеціальні фізичні тренування гвалтівника з метою придушення опору жертви або якнайшвидшого зникнення (утечі) з місця злочину тощо [1]. Аналіз судової практики надає підставу для констатації, що вчинення такого роду дій притаманно для осіб, які вчиняють статеві кримінальні правопорушення серійно. Водночас, неповнолітнім особам не притаманна така стійка кримінально протиправна поведінка. *Типовими способами вчинення згвалтувань, які мають враховуватись під час розслідування є особливо небезпечний характер (особливо – якщо таке діяння призвело до смерті потерпілої особи), вчинення із застосуванням сторонніх предметів,*

вчинення відносно малолітніх осіб або заздалегідь заплановане зараження небезпечними хворобами (зокрема, якщо таке зараження було мотивом/метою згвалтування). Неповнолітні частіше за все вчиняють згвалтування відносно незнайомих або малознайомих осіб (наприклад, сусідів). Така ситуація спрощує приховування кримінального правопорушення суб'єктом, оскільки у більшості випадків через низку стресових факторів жертва не здатна запам'ятати як особу гвалтівника (зокрема, якщо мова йде про вчинення діяння у складі організованої групи чи злочинної організації), так і обставини вчинення кримінального правопорушення.

Вчені вказують, що з боку гвалтівника, який є незнайомим потерпілій особі, протидія розслідуванню може здійснюватися шляхом приховування згвалтування (створення перешкод для звернення потерпілої до правоохоронних органів) або створенням перешкод у встановленні обставин злочину після відкриття кримінального провадження. Приховування згвалтування: 1) раптовий напад на обрану жертву і введення її в непритомний стан шляхом завдання ударів, стискування (перекриття) дихальних шляхів тощо (гвалтівник має на меті вчинення насильства при обставинах, які виключають запам'ятовування його зовнішності, а відтак його розшук та ідентифікацію); 2) знищення або маскуванню залишених слідів (слідчій практиці відомі випадки, коли злочинець посипав місце нападу біля непритомної жертви тютюном); 3) напад на обрану жертву із використанням засобів маскуванню зовнішності (маски, респіратора, капюшона тощо); 4) погроза розправою (вбивством, тілесними ушкодженнями), якщо потерпіла вирішить звернутися до правоохоронних органів із заявою про згвалтування. Створення перешкод у встановленні обставин згвалтування після відкриття кримінального провадження: 1) зникнення з місця проживання (роботи) і переховування після звернення потерпілої особи до правоохоронних органів (наприклад, при появі відповід-

них публікацій у ЗМІ); 2) здійснення впливу на потерпілу особу шляхом погроз з метою спонукання її до відмови від звинувачення у зґвалтуванні; 3) здійснення впливу на свідків шляхом погроз або підкупу з метою спонукання їх до відмови від даних показань або до надання свідчень, які ставлять під сумнів достовірність відомостей, вже зібраних слідчим; 4) намагання вплинути на експерта, слідчого шляхом погроз або підкупу з метою спонукання їх до прийняття незаконних рішень у кримінальному провадженні. Заходи протидії розслідуванню з боку гвалтівника, який є знайомим потерпілій особі, можуть дещо відрізняються від попередніх. Так, з метою приховування зґвалтування він може вдаватися до таких заходів: введення потерпілої особи перед зґвалтуванням до непритомного (безпорадного) стану за допомогою алкогольних напоїв, наркотиків чи сильнодіючих препаратів (гвалтівник розраховує, що потерпіла не зможе відтворити всі обставини здійсненого насильства); передача потерпілій певної суми грошей (в кишеню, у сумочку) або речей; залякування потерпілої поряд з погрозами фізичної розправи і погрозами розповсюдження серед спільних знайомих відомостей про «аморальну» поведінку [2]. Таким чином, під час допиту потерпілої особи (якщо її психологічний стан є належним для проведення такого слідчої (розшукової) дії) слідчий повинен чітко встановити механізм вчинення зґвалтування, а також співвідносити його із показаннями інших осіб та обвинуваченого, а також слідовими картинками, виявленими під час огляду місця події та на тілі потерпілої особи.

Використовуючи взаємозв'язок місця і часу вчинення зґвалтувань, вчинених неповнолітніми особами, з іншими елементами криміналістичної характеристики, на основі аналізу наявної інформації про вчинений злочин слідчий може висунути версію про особу насильника, місця можливого його перебування, прогнозувати слідчі ситуації, які сформулюються на наступних етапах розслідування.

Виявлення тимчасових факторів, пов'язаних з подією конкретного злочину, які знайшли своє відображення в навколишньому середовищі, дозволяють визначити необхідні елементи предмета доказування і реконструювати юридично значимі обставини розслідуваної події. Зіставлення таких елементів, як місце зґвалтування і спосіб подолання опору жертви, дозволяє зробити висновок про те, що місце зґвалтування істотно впливає на вибір неповнолітніми особами способу зґвалтування. Так, більша частина зґвалтувань на вулицях, у провулках, у дворах житлових будинків відбувалася у формі нападу неповнолітньої особи на потерпілу і заподіяння шкоди її здоров'ю. Для подолання опору потерпілої в даній обстановці застосовувався агресивний фізичний вплив. У кожному другому злочині заподіювалися легкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження здоров'ю потерпілої. Такий характер насильства пояснюється тим, що на вулиці або у дворі можуть з'явитися випадкові перехожі, люди, які можуть збігтися на крики і перешкодити у вчиненні зґвалтування. У цих умовах злочинець застосовує більш «агресивні» види насильства для того, щоб швидко подолати опір потерпілої, змусити її замовкнути, ніж заподіює шкоду її здоров'ю. У випадках, коли зґвалтування відбувалося молодими людьми в житлових приміщеннях, для придушення опору потерпілої застосовувалися погрози насильством. Така поведінка насильників пояснюється тим, що житлові приміщення ізольовані від сторонніх осіб і у злочинця, як правило, буває достатньо часу для здійснення свого задуму [3]. Положення ч. 4 ст. 152 КК України також здійснюють певний вплив на побудову методології розслідування зґвалтувань, вчинених неповнолітніми відносно малолітніх осіб. Це можна пояснити тим, що для кваліфікації зґвалтування не враховується наявність добровільної згоди потерпілої особи. Фактично, за таких умов можна говорити про відсутність у неповнолітнього кримінального правопорушника умислу на вчинення саме зґвалтування (особ-

ливо, у випадках, коли потерпіла малолітня особа є сама ініціатором статевого контакту). Здебільшого, умисел такої особи полягає у статевих зносинах із особою, яка не досягла відповідного віку, що дещо знижує суспільну небезпечність такого діяння, оскільки воно виключає насильство будь-якого характеру. Відсутність насильства у свою чергу ускладнює встановлення механізму кримінально протиправної події. У більшості випадків, доказова база по таким кримінальним правопорушенням будується виходячи із результатів судово-медичних, імунологічних та інших видів експертиз, показаннях свідків та за позитивного розвитку подій – потерпілого та свідків. Часто, якщо згвалтування вчиняється у складі організованої групи чи злочинної організації або якщо неповнолітній був в оточенні компанії однолітків чи змішаної із повнолітніми групі, яка не брала участь у вчиненні кримінального правопорушення, особи, які не беруть участь у згвалтуванні документують таке протиправне діяння на засоби відеофіксації чи мобільний телефон.

Вчені вказують, що під час розслідування згвалтувань підлягають встановленню такі обставини: 1) чи мав місце факт згвалтування або в наявності інсценування злочину чи обмова; 2) місце і час вчинення злочину, в який спосіб і за яких обставин вчинено згвалтування, в яких конкретно злочинних діях виражається спосіб; 3) хто потерпіла особа, її вік (чи повнолітня вона), стан здоров'я (чи не страждає на психічне або соматичне захворювання), розумовий розвиток, досягнення статевої зрілості, спосіб життя; 4) хто конкретно вчинив даний злочин (особа злочинця), вік, ставлення до жертви, стан здоров'я, психіки, спосіб життя, наявність судимостей; 5) за яких обставин і коли виник намір винного на статеві зносини або дію сексуального характеру всупереч волі потерпілої (потерпілого); 6) злочин вчинено однією особою чи групою осіб, який склад групи, які дії вчинив кожний із співучасників і яка роль у цьому кожного; 7) хто є свідком або пособником згвалтування,

їх характеристики; 8) наслідки згвалтування: заподіяння тілесних ушкоджень, вагітність, зараження на венеричну хворобу, розлад психіки, самогубство потерпілої особи; 9) який матеріальний і моральний збиток заподіяно потерпілій особі; 10) чи не супроводжувалося згвалтування вчиненням інших злочинів, якщо так, то якими саме; 11) причини та умови, що сприяли згвалтуванню. Практика свідчить, що слідчі при вирішенні питань про порушення кримінальної провадження аналізованої категорії зіштовхуються з трьома найбільш типовими слідчими ситуаціями [1]. Водночас, необхідно враховувати, що у випадку вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім перелік типових слідчих ситуацій може відрізнятися. У такому випадку слідчий повинен співвідносити слідові картини із слідчими ситуаціями та відповідними слідчими версіями.

Н.О. Симоненко наводить у своїй монографічній роботі загальноприйнятий поділ «слідової картини» згвалтування: 1) сліди людини – ідеальні сліди (показання потерпілих, підозрюваного (обвинувачуваного), свідків-очевидців тощо); матеріальні сліди (сліди-відображення насильницьких дій на тілі потерпілої особи й сліди її опору на тілі підозрюваного (укуси, садна, синці, рани, розриви, нашарування різних речовин, розірваний одяг, гематоми на обличчі, шиї, руках, стегнах), звук голосу (записаний на диктофон, мобільний телефон, автовідповідач), навичок (письма, ходи, способів дій); сліди на місці злочину (сліди ніг, рук, зубів, губ, боротьби, краплі крові, слина, сперма, сліди транспортних засобів, мастила від них тощо); пошкодження й біологічні виділення (кров, сперма та ін.) на одязі потерпілої та підозрюваної осіб, а також на навколишніх предметах; сліди накладення й мікрочастинки на одязі, взутті, у піднігтьовому вмісті потерпілої та підозрюваної осіб; зміни в обстановці місця події, сліди злочинних дій та перебування підозрюваного й потерпілої особи на місці вчинення злочину (сліди виділень людського

організму, нижня білизна, гудзики, шпильки, волосся, ворсинки одягу); 2) знаряддя вчинення злочину та їх сліди – предмети побутової, господарсько-виробничої, медичної та іншої діяльності (сокира, кухонний ніж, викрутка, шило тощо); спеціально виготовлені та пристосовані знаряддя (петля, ніж-фінка, загострена арматура тощо); випадкові предмети (каміння, шматок цементу, дошка, палиця тощо); 3) предмети, які викрадає злочинець, – предмети, що викрадаються з корисливих мотивів (прикраси, гроші, годинники, сумки з речами, телефони тощо); предмети – сексуальні збудники (жіноча білизна, хустинки тощо); 4) засоби сприяння згвалтуванню – транспортні засоби (велосипед, мотоцикл, автомобіль, човен тощо; медичні засоби, зокрема психотропного впливу (медичні шприци та голки, нейролептики, транквілізатори, седативні препарати, антидепресанти тощо); засоби, що сприяють скоєнню сексуальних дій (вазелін, крем, презервативи тощо); засоби, що застосовуються в мордуванні жертв (наручники, паяльні лампи, мотузки для зв'язування жертв, залізні прутки для випікання на тілі жертв знаків, балки для підвішування жертв тощо); 5) інші матеріальні сліди знарядь злому, рослинного походження, ґрунтового походження, автотранспортних засобів, застосування вогнепальної

зброї, холодної зброї, паління, текстильні волокна тощо [4, с. 55–57; 6]. Отже, під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, органи досудового розслідування повинні враховувати, що механізм вчинення згвалтування (який, фактично, визначений в диспозиції ч. 1 ст. 152 КК України) передбачає можливість застосування для проникнення у тіло потерпілої особи будь-яких сторонніх предметів (не тільки геніталій). Особлива увага має приділятися пошуку знарядь, які за своєю дією передбачають наявність слідів, які було виявлено під час огляду тіла потерпілої особи (якщо було виявлено опіки, поранення тощо).

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що основною особливістю розслідування згвалтувань, вчинених неповнолітніми особами є відокремлення випадків, коли ініціатором була потерпіла малолітня особа та умислом кримінального правопорушника, фактично, не було охоплено вчинення саме згвалтування. Специфіка також полягає і у проведенні оперативно-розшукових заходів під час розслідування групових згвалтувань, які були вчинені неповнолітніми особами спільно із дорослими. Із урахуванням поодиноких випадків вчинення неповнолітніми серійних згвалтувань, методика розслідування таких діянь має включати особливості розслідування та доказування такого роду кримінальних правопорушень.

Анотація

У статті розглядаються особливості розслідування згвалтувань, вчинених неповнолітніми. Вказується, що кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості достатньо часто вчиняються неповнолітніми особами, у більшості випадків – у складі організованої групи та злочинної організації. Типовими способами вчинення згвалтувань, які мають враховуватись під час розслідування є особливо небезпечний характер (особливо – якщо таке діяння призвело до смерті потерпілої особи), вчинення із застосуванням сторонніх предметів, вчинення відносно малолітніх осіб або заздалегідь заплановане зараження небезпечними хворобами (зокрема, якщо таке зараження було мотивом/метою згвалтування). Неповнолітні частіше за все вчиняють згвалтування відносно незнайомих або малознайомих осіб (наприклад, сусідів). Така ситуація спрощує приховування кримінального правопорушення суб'єктом, оскільки у більшості випадків через низку стресових факторів жертва не здатна запам'ятати як особу гвалтівника (зокрема, якщо мова йде про вчинення діяння у складі організованої групи чи злочинної організації), так і обставини вчинення кримінального правопорушення. Підсумовано, що основною особливістю розслідування згвалтувань, вчинених неповнолітніми

особами є відокремлення випадків, коли ініціатором була потерпіла малолітня особа та умислом кримінального правопорушника, фактично, не було охоплено вчинення саме зґвалтування. Специфіка також полягає і у проведенні оперативно-розшукових заходів під час розслідування групових зґвалтувань, які були вчинені неповнолітніми особами спільно із дорослими. Із урахуванням поодиноких випадків вчинення неповнолітніми серійних зґвалтувань, методика розслідування таких діянь має включати особливості розслідування та доказування такого роду кримінальних правопорушень.

Ключові слова: зґвалтування, неповнолітні, типові пособи, кримінальне правопорушення, досудове розслідування, гвалтівник, кримінальне провадження, доказування.

Voloshanivska T.V. Peculiarities of investigating rapes committed by minors

The article examines the peculiarities of the investigation of rapes committed by minors. It is indicated that criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity are quite often committed by minors, in most cases - as part of an organized group and criminal organization. Typical methods of committing rape that should be taken into account during the investigation are a particularly dangerous nature (especially if such an act led to the death of the victim), perpetration with the use of foreign objects, perpetration against minors or pre-planned infection with dangerous diseases (in particular, if such infection was the motive/purpose of the rape). Juveniles most often commit rape against unknown or little-known persons (for example, neighbors). Such a situation simplifies the concealment of a criminal offense by the subject, since in most cases, due to a number of stressful factors, the victim is unable to remember both the identity of the rapist (in particular, if it is a question of committing an act as part of an organized group or criminal organization), and the circumstances of the commission of a criminal offense. It was concluded that the main feature of the investigation of rapes committed by minors is the separation of cases when the initiator was the victimized minor and the intent of the criminal offender, in fact, the commission of the rape itself was not covered. The specificity also lies in the implementation of investigative measures during the investigation of gang rapes committed by minors together with adults. Taking into account isolated cases of serial rape committed by minors, the method of investigation of such acts should include the peculiarities of investigation and proof of this type of criminal offenses.

Key words: rape, minors, typical measures, criminal offense, pre-trial investigation, rapist, criminal proceedings, evidence.

Список використаних джерел:

1. Шевчук В. М. Розслідування зґвалтувань. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17731/1/Shevchuk_79-97.pdf
2. Криміналістика: підручник / за заг. ред А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a43d86cf-6917-46fc-b8bd-6f65529f890c/content>
3. Воробець О.І., Кіян Т.М. Значення елементів криміналістичної характеристики для розслідування зґвалтування, вчиненого неповнолітнім. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f21ce9f6-15fe-4d4b-873c-697b774cc3b1/content>
4. Симоненко Н.О. Розслідування зґвалтувань минулих років : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 285 с.
5. Карась М.В. Типові сліди зґвалтування. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2021/99.pdf
6. Корнієнко М.В. Тактика проведення негласних слідчих (розшукових) дій у протидії насильницьким злочинам щодо малолітніх. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 2(Т). С. 25–30.